

ODKRYJ OLSZTYN

Zabytki

Historia

Zabytki architektury obronnej

Budynki użyteczności publicznej

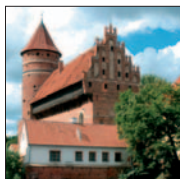
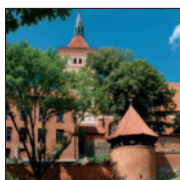
Zabytki sakralne

Pałace, dwory, wille

Śladami polskości

Zabytki techniki

www.olsztyn.eu

Malowidło ścienne w olsztyńskim ratuszu autorstwa M. Smerka i T. Wójcika

Olsztyn był i jest miastem-areną ważnych wydarzeń politycznych, kulturalnych i naukowych. To tu Mikołaj Kopernik spoglądał w niebo, szukając odpowiedzi na dręczące go pytanie o miejsce Ziemi we wszechświecie, Napoleon Bonaparte maszerował na czele swych wojsk podczas zwycięskiej kampanii w 1807 roku, a Feliks Nowowiejski szukał natchnienia dla swoich kompozycji. Zabytki Olsztyna są świadkami wielkich wydarzeń, a także symbolem historycznej złożoności i wielokulturowości tej ziemi. Tu tradycja katolicka splata się z protestancką i prawosławną, polska z niemiecką, tradycja średniowiecznych warsztatów rzemieślniczych z wytworami XIX-wiecznej rewolucji przemysłowej. Podziwianie olsztyńskich zabytków to wędrówka po różnych okresach rozwoju miasta. Warto przy tym pamiętać, że zakręty historii, która odcisnęła piętno na życiu Olsztyna, spowodowały, że duża część dorobku pokoleń zamieszkujących miasto nie dotrwała do naszych czasów.

Pierwsza wzmianka o mieście pochodzi z roku 1334, kiedy to Henryk von Luter założył w za-

kolu rzeki Łyny drewniano-ziemną strażnicę, nadając jej nazwę Allenstein (Gród nad Łyną). Alna w zapomnianym języku Prusów oznaczała „łanie”. Tak też rdzenni mieszkańcy tych ziem nazwali największą rzekę przepływającą przez Olsztyn. Prawa miejskie oraz nazwę Allenstein (dla Polaków Holstin, a później Olstyn)

Fragment murów obronnych

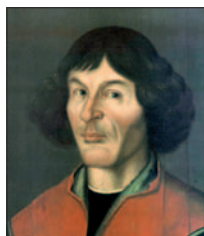
miasto otrzymało 31 października 1353 r. Zasadźcą i pierwszym burmistrzem Olsztyna był Jan z Łajs.

Liczne wojny pomiędzy zakonem krzyżackim i Polską toczone w XV w. wielokrotnie niszczyły młode jeszcze miasto. W 1414 r. Olsztyn ucierpiał od wojsk króla Władysława Jagiełły. W 1454 r. mieszczenie wzięli udział w powstaniu przeciwko zakonowi krzyżackiemu i zajęli zamek, uznając zwierzchnictwo króla polskiego, jednak rok później miasto ponownie wróciło pod kontrolę Krzyżaków. Dopiero na mocy II pokoju toruńskiego (1466 r.), Olsztyn wraz z całą Warmią znalazł się w granicach Polski. Kolejna wojna z zakonem toczona w latach 1519–1521 spustoszyła Warmię. Ówczesnym administratorem dóbr kapituły warmińskiej był kanonik fromborski – Mikołaj Kopernik. W 1521 r. przygotował on skutecznie olsztyński zamek do obrony przed spodziewanym atakiem Krzyżaków. Kopernik w tym czasie był też inicjatorem i realizatorem akcji osiedlania na Warmii osadników z Mazowsza.

Kolejne stulecie to czas prosperity miasta, korzystnie położonego na ruchliwym szlaku Królewiec–Warszawa. Rozwój został powstrzymany przez wojny toczone w XVII i XVIII w.,

Jan z Łajs

Mikołaj Kopernik

Feliks Nowowiejski

Erich Mendelsohn

Widokówka ilustrująca zabytki Olsztyna wydana z okazji 550-lecia miasta

a wielka zaraza lat 1709–1712 zdiesiątkowała ludność miasta. Wskutek I rozbioru Polski (1772 r.) Warmię wraz z Olsztynem wcielono do Prus.

W czasie wojen napoleońskich miasto zostało po raz kolejny zniszczone. 3 lutego 1807 r.

Widok na Wysoką Bramę

podczas prowadzonej kampanii w Prusach Wschodnich w Olsztynie zatrzymał się sam cesarz Francuzów.

Po 1818 r. zabudowa miejska wyszła poza mury Starego Miasta. Druga połowa XIX w. to czas dynamicznego rozwoju. Liczba mieszkańców w tym okresie wzrosła z 4 tys. w 1846 do 25 tys. w 1895 r. W 1867 r. w mieście powstał nowoczesny jak na owe czasy szpital, w 1872 r. przeprowadzono przez Olsztyn pierwszą linię kolejową będącą częścią trasy łączącej Toruń z Insterburgiem (Wystrucią). W roku 1890 rozblęły pierwsze gazowe latarnie uliczne, w 1892 r. zadzwonił pierwszy telefon, sześć lat później wybudowano nowoczesny wodociąg i kanalizację, a w 1907 r. Olsztyn został zelektryfikowany.

Budynek restauracji w Nowym Jakubowie

Ulica Prosta (ok. 1910 r.)

Olsztyński dworzec (ok. 1910 r.)

Na ulicach miasta pojawiły się tramwaje. W 1910 r. w Dąbkach wylądował pierwszy samolot.

Po I wojnie światowej – w 1920 r. – o przyszłej przynależności państwowej południowej części Prus Wschodnich zdecydował plebiscyt. Olsztyn wraz z Warmią pozostał przy Niemczech. W roku 1939 mieszkało w nim już ponad 50 tys. osób. 22 stycznia 1945 r. Olsztyn został zajęty przez Armię Czerwoną. Po kilku dniach stacjonowania czerwonoarmieści podpalili miasto. Zniszczeniu uległa prawie połowa zabudowy, w tym Stare Miasto.

Po 1945 r. Olsztyn został stolicą województwa. Tu też przeniesiona została z Fromborka siedziba kurii biskupiej (diecezjalnej, a od 1992 r. archidiecezjalnej).

Dziś Olsztyn jest też ważnym ośrodkiem turystycznym, głównie ze względu na swoje położenie wśród jezior i lasów, ale również dzięki licznym zabytkom i innym atrakcjom turystycznym. Zabytki Olsztyna znajdują się na Europejskim Szlaku Gotyku Ceglanego, Szlaku Zamków Gotyckich, Szlaku Koperskim, Szlaku Św. Jakuba.

Olsztyn, styczeń 1945 r.

**POLSKIE
ZAMKI
GOTYCKIE**

**Europejski Szlak
Gotyku Ceglanego**

Układ urbanistyczny Starego Miasta

Trasa Szlaku Św. Jakuba

Olsztyński zamek

ZABYTKI ARCHITEKTURY OBRONNEJ

Zamek Kapituły Warmińskiej (ul. Zamkowa 2). Olsztyński zamek wybudowano w XIV w. w stylu gotyckim. Obecnie mieści się w nim Muzeum Warmii i Mazur. W swej pierwotnej funkcji stanowił siedzibę administratora dóbr ziemskich kapituły warmińskiej. Najślawniejszym administratorem pełniącym te obowiązki w latach 1516–1521 był Mikołaj Kopernik. Największa sala zamkowa to dawny refektarz z finezyjnym sklepieniem kryształowym pochodzącym z ok. 1520 r. Zamek zbudowany w latach 1346–1353 składał się początkowo z jednego skrzydła po północno-wschodniej stronie czworokątnego dziedzińca. Dojście do zamku, otoczonego pasem murów obronnych i fosą prowadziło od strony tylny przez most zwodzony. Południowo-zachodnie skrzydło zamku zbudowano w XV w. 40-metrową wieżę z połowy XIV w., położoną w zachodnim narożniku dziedzińca, przebudowano w początku XVI w., nadając jej kształt okrągły na czworokątnej podstawie.

Zamkowe Sale Kopernikowskie

Jednocześnie zamkowe mury obronne podwyższono do wysokości 12 m i uzupełniono drugim pasem niższych murów, wzmocnionych dodatkowo basztami. System zamkowych murów połączono częściowo z murami miejskimi, przez co zamek stał się bastionem wysuniętym poza miasto i broniącym do niego dostępu. Zamek należał do

kapituły warmińskiej, która, wraz z biskupem warmińskim, do 1454 r. podlegała wojskowej opiece zakonu krzyżackiego. Z tego względu obiekt odegrał ważną rolę podczas wojen polsko-krzyżackich. W 1410 r., po bitwie pod Grunwaldem, poddał się bez walki Polakom. W 1414 r. wojska polskie zdobyły go po kilkudniowym oblężeniu. W czasie wojny trzy-nastoletniej (1454–1466) przechodził z rąk do rąk. Krzyżacy zagrozili zamkowi i miastu raz jeszcze w 1521 r., kiedy administratorem komornictwa olsztyńskiego był Mikołaj Kopernik. Na tyle skutecznie przygotował on Olsztyn do obrony przed spodziewanym atakiem nieprzyjaciela, że podczas ostatniej wojny polsko-krzyżackiej ani miasto, ani sam zamek nie poniosły większych strat.

Magazyn solny

Baszta zamkowa

Krużganki

Sklep z pamiątkami na dziedzińcu zamkowym

Baba pruska na dziedzińcu olsztyńskiego zamku

Ogólnopolskie Spotkania Zamkowe „Śpiewajmy Poezję”

W XVI wieku gościli na zamku dwaj biskupi warmińscy, a jednocześnie wielcy pisarze: Jan Dantyszek – „pierwszy poeta sarmacki” oraz Marcin Kromer, który poświęcił obdarzoną misternym siatkowym sklepieniem kaplicę św. Anny, zbudowaną w południowo-zachodnim skrzydle zamku.

Z czasem oba skrzydła zamku utraciły militarne znaczenie, a dla celów mieszkalnych stały się mało wygodne. W 1758 r. doprowadzono więc do zamku dojazd od strony miasta i zbudowano z tej strony skrzydło pałacowe, jednocześnie likwidując podgrodzie i część murów. W 1779 r. zatrzymywał się tutaj Ignacy Krasicki. Po zaborze Warmii (1772 r.) zamek przeszedł na własność zarządu państwowych majątków ziemskich. W 1845 r. most nad fosą zastąpiono groblą łączącą zamek z miastem, fosę zaś osuszono. W latach 1901–1911 przeprowadzono generalny remont zamku, zmieniono jednakże przy tym wiele fragmentów zabytku, m.in. poziom podłóg, a w krużganku wprowadzono futryny okienne. W 1921 r. sale zamku zaadaptowano na muzeum. W 1945 r. zamek stał się siedzibą Muzeum Mazurskiego, które dzisiaj nosi nazwę Muzeum Warmii i Mazur. Oprócz działalności wystawienniczej dużą popularnością cieszą się imprezy organizowane tu w ramach Olsztyńskiego Lata Artystycznego (OLA), takie jak wieczory zamkowe i „Niedziele w Muzeum”.

Na zamku znajduje się stała wystawa Kopernikowska (zlokalizowana w dwu pomieszczeniach: na krużganku i w sali będącej niegdyś prywatnym mieszkaniem administratora). Na ścianie

Tablica astronomiczna wykonana własnoręcznie przez Mikołaja Kopernika

Widok na Wysoką Bramę od ulicy Prostej

krużganka umieszczona jest astronomiczna tablica z 1517 r. służąca do wyznaczania równonocy wykonana własnoręcznie przez Mikołaja Kopernika.

Wysoka Brama (Brama Górna) i mury obronne (ul. Starmiejńska 1). Brama Górna od XIX w. zwana Wysoką Bramą zbudowana została w XIV w. Jest jedyną pozostałą z trzech, które znajdowały się w murach obronnych otaczających miasto. Ze średniowiecznego obwarowania pozostały również duże fragmenty murów przy kościele pw. św. Jakuba, przy ulicach Asnyka, Okopowej i przy zamku. Brama usytuowana jest w północno-wschodniej części zespołu staromiejskiego, na osi wylotu głównego traktu komunikacyjnego.

W 1788 r. Wysoką Bramę wyremontowano i zaadaptowano na zbrojownię szwadronu dragonów, w 1858 r. przebudowano na więzienie, a w 1898 r. przekazano miejskiemu komisarzowi policji. Dokonywano w niej wielu przeróbek (m.in. nadano odmienny kształt otworom okiennym i szczytowi budowli, przebito przejście dla pieszych). W 1863 r. przetrzymywano tu Wojciecha Kętrzyńskiego obwinionego o przemyt broni dla powstańców styczniowych.

Brama jest czterokondygnacyjna, z pięterkiem tworzącym rodzaj piątej kondygnacji w strefie szczytu. Posiada dwuspadowy dach. W 2003 r. Wysoka Brama została odrestaurowana. W niszy od strony Starego Miasta umieszczono wizerunek Matki Bożej Królowej Pokoju, подарowany Olsztynowi przez Jana Pawła II. Dzieło zostało wykonane techniką szklanej mozaiki w jednej z rzymskich pracowni. Na murach Wysokiej Bramy umieszczony jest również spizowy wizerunek Jana Pawła II poświęcony w I rocznicę śmierci Papieża.

Mozaika – dar Papieża Jana Pawła II dla mieszkańców Olsztyna i poświęcona temu tablica informacyjna

Wysoka Brama

Stary Ratusz

BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Stary Ratusz (ul. Stare Miasto 33). Zlokalizowany w sercu Starówki Stary Ratusz został zbudowany w drugiej połowie XIV w., tuż po uzyskaniu przez Olsztyn praw miejskich. Do 1915 r. mieścił siedzibę władz miasta. Początkowo budynek składał się tylko z jednego skrzydła, umiej-

Wojewódzka Biblioteka Publiczna
w Starym Ratuszu

scowionego w południowo-zachodniej stronie rynku. W 1620 r. uległ spaleni, podobnie jak większa część miasta. Cztery lata później został odbudowany. Władze miasta zajmowały piętro budynku, natomiast parter i piwnice przeznaczone były dla celów handlowych. W czasie przebudowy ratusza dobudowano służącą za wartownię wieżę. W drugiej połowie XVIII w. przeprowadzono generalny remont budynku. W 1880 r. ze Starego Ratusza zniknęły stanowiska handlowe. W okresie międzywojennym w miejscu dawnego browaru stanęło trzecie, północno-wschodnie skrzydło budynku (drugie, północno-zachodnie zbudowano w połowie XVIII w.). W 1945 r. Stary Ratusz został spalony po raz drugi. W latach 1946–1949 doszło do jego rekonstrukcji. W 2003 r. z okazji

*Fragmenty elewacji
Starego Ratusza*

*Słoneczny zegar na ścianie
Starego Ratusza*

650-lecia miasta budynek ratusza przeszedł kapitalny remont. W tym czasie zdecydowano o odrestaurowaniu wieżyczki. Podczas prac, pod warstwą tynku w części południowej budynku odkryto oryginalne elementy gotyckie, w tym tzw. ośle grzbiety, które są charakterystyczne dla późnego gotyku.

Niewątpliwą atrakcją turystyczną są zegary słoneczne umieszczone na zewnętrznych ścianach budynku. Obecnie budynek Starego Ratusza jest siedzibą Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej.

Budynek Rejencji (ul. E. Plater 1).

Jest to niewątpliwie najbardziej monumentalny gmach w mieście. Ten okazały biurowiec wzniesiony został w latach 1908–1911 na potrzeby powołanej w 1905 r. Rejencji olsztyńskiej. Nowy luksusowy gmach był obok budowanego w tym samym czasie nowego ratusza architektonicznym symbolem awansu miasta.

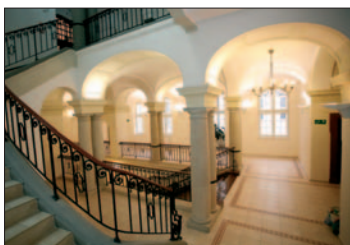
Gmach olsztyńskiej Rejencji jest przykładem architektury wczesnego modernizmu.

*Budynek dawnej Rejencji, obecnie siedziba Samorządu
Województwa Warmińsko-Mazurskiego
i Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego*

Odrestaurowane wnętrza dawnej Rejencji

Budynek ten to reprezentacyjny gmach, w którym swoje siedziby miały najbardziej wpływowe w mieście instytucje: Rejencja olsztyńska, w czasie plebiscytu w roku 1920 mieścił tu także biura Komisji Alianckiej i jej przewodniczącego, poza biurami Rejencji w gmachu były również inne mniejsze instytucje i urzędy państwowe, a w czasie II wojny światowej swoją siedzibę miało tu m.in. gestapo. W latach 1945–2002 budynek zajmowały Polskie Koleje Państwowe. Obecnie w gruntownie odnowionym gmachu swoją siedzibę ma Urząd Marszałkowski, Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego i Wojewódzki Sąd Administracyjny.

Nowy Ratusz (pl. Jana Pawła II 1). Tak zwany Nowy Ratusz to siedziba władz miasta od 1915 r. Znajduje się w Śródmieściu. Obiekt został wzniesiony w latach 1912–1915 na miejscu

Nowy Ratusz

rozebranego na początku XIX w. czternastowiecznego kościoła pw. Świętego Krzyża. Ostateczny kształt budynku osiągnięto w połowie lat 20. XX w. po dobudowaniu skrzydła południowo-zachodniego.

Nowy Ratusz wybudowany został w stylu neorenesansowym. Jego lokalizacja w centralnym punkcie dawnego Górnego Przedmieścia wyznaczyła nowe centrum miasta. Ratusz był wyrazem ambicji intensywnie rozwijającego się

Plaskorzeźba symbolizująca Powietrze na jednej ze ścian olsztyńskiego ratusza

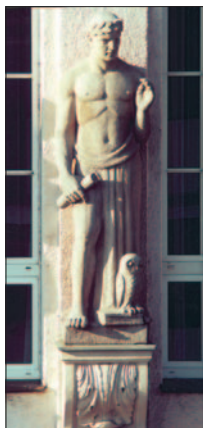
Fragment holu przy głównym wejściu i schody na pierwsze piętro

Olsztyna. Pełnił także funkcje ideologiczno-polityczne. Jego pierwotny wystrój opowiadał o sukcesach niemieckiego oręża w czasie I wojny światowej. Obecnie jest siedzibą Urzędu Miasta, Rady Miasta i prezydenta Olsztyna.

Remiza straży pożarnej (ul. Niepodległości 16). Remiza straży pożarnej została wybudowana w latach 1908–1909. Była jedną z wielu inwestycji komunalnych związanych z uzyskaniem przez Olsztyn wyższej rangi. Usytuowana w pobliżu obecnego pl. Roosevelta, wyposażona w masywną wieżę, stała się najważniejszym budynkiem tzw. Dolnego Przedmieścia. Podobnie jak wzniesiony nieco później na Górnym Przedmieściu Nowy Ratusz reprezentuje ona styl neorenesansowy. Przy projektowaniu remizy wykorzystany został motyw szczytów o falistych spływach. Zamknięte półkoliście poczwórne wrota dawnej wozowni przypominają natomiast arkadowe podcienia.

Straż Pożarna

Jeden z posągów personifikujący Mądrość znajdujący się na fasadzie pomiędzy oknami ratusza

Kamienna głowa nad wejściem od ul. Ratuszowej

Fragment drzwi przy głównym wejściu

Sentymentalny symbol strażaków – wóz strażacki przed wejściem na teren Straży Pożarnej

Bazylika katedralna św. Jakuba

ZABYTKI SAKRALNE

Bazylika katedralna św. Jakuba w Olsztynie (ul. Staszica 12) Kościół św. Jakuba zbudowano w II poł. XIV w. W 1596 r. w części drewnianą wieżę kościoła zastąpiono nową. Utrzymana jest, jak cały kościół, w stylu gotyckim. Ma 63 m wysokości. W 1721 r. kaplice boczne kościoła przebudował Piotr Olchowski z Reszla. W 1864 r. świątynia groziła zawaleniem i musiano ją zamknąć. Po generalnym remoncie z lat 1866–1868 oddano ją do użytku, ale prace nad ostateczną restauracją wnętrza trwały jeszcze kilkanaście lat. W 1896 r. w kościele wybuchł pożar, który spowodował duże straty. Co najmniej od roku 1565 w kościele wygłaszano kazania w języku polskim. W ciągu wieków świątynię odwiedzali wybitni Polacy: Jan Dantyszek, Marcin Kromer i Ignacy Krasicki – wszyscy trzej piastujący godność biskupów warmińskich oraz król Władysław IV (w 1635 r.). W latach 1898–1900 funkcję organisty pełnił tu Feliks Nowowiejski, kompozytor m.in. „Roty” i „Legendy Bałtyku”. Od 1945 r. kościół miał rangę prokatedry, od 1973 r. konkatedry, od 2004 r. bazyliki mniejszej. Latem odbywają się w nim Olsztyńskie Koncerty Organowe.

W 1807 r., podczas wojen napoleońskich, Francuzi przetrzymywali w nim ok. półtora tysiąca jeńców rosyjskich, którzy, chroniąc się przed zimnem, spalili znaczną część drewnianego wyposażenia świątyni. Mimo to zachowała się w kościele część zabytków ruchomych: gotyckich (m.in. tabernakulum ściennie z kratą gotycką i tryptyk późnogotycki), renesansowych (m.in. dekoracja malarska tabernakulum ściennego, tryptyk św. Krzyża i świeczniki), barokowych (rzeźby apostołów: św. Andrzeja i św. Jakuba Starszego, krucyfiks ponadnaturalnej wielkości, obraz Matki Boskiej Różańcowej, chrzcielnica i in.).

Kościół św. Józefa

Kościół św. Józefa (ul. Jagiellońska 41).

Jest najstarszą świątynią olsztyńskiej dzielnicy Zatorze. Kamień węgielny został poświęcony wiosną 1912 r. przez księdza dziekana Józefa Teschnera. Kościół zbudowano według projektu Fritza Heitmanna z Królewca, który sprawował też nadzór nad tą budową. Świątynia została zbudowana w stylu neo-romańskim, który, obok neogotyku, uwa-

zany był w XIX w. za najodpowiedniejszy dla budowl sakralnych. Kościół jest trójnawową bazyliką z transeptem i prezbiterium, z fasadą dwuwieżową i ośmioboczną wieżą wznoszącą się nad skrzyżowaniem naw. Wystrój wnętrza również utrzymany jest w stylu neoromańskim. Wokół świątyni zbudowano czternaście stacji Drogi Krzyżowej.

Kościół Ewangelicko-Augsburski (ul. Zamkowa 1). Kościół jest jedną z trzech świątyń znajdujących się w obrębie Starego Miasta. Obiekt zbudowany został w latach 1876–1877.

Ze względu na powiększającą się wspólnotę ewangelicką w mieście świątynię już w 1899 r. trzeba było rozbudować. Dzwony wiszące na wieży kościoła mają inskrypcje z lat 20. XX w. (pierwotne dzwony zostały prawdopodobnie przetopione na armaty podczas I wojny światowej). Kościół posiada jedną wieżę z zegarem. Pod głównym ołtarzem umieszczono kamień ofiarny z okresu przedchrześcijańskiego. Obecnie parafia ewangelicko-augsburska w Olsztynie liczy ok. 500 osób.

Kościół Garnizonowy Matki Boskiej Królowej Polski

(ul. Konopnickiej 5). Kościół znajduje się na obrzeżach olsztyńskiej Starówki. Obiekt zbudowany został w latach 1913–1914. Pierwotnym jego właścicielem było ewangelicko-augsburskie duszpasterstwo wojskowe. Po II wojnie światowej przejęło go katolickie duszpasterstwo Wojska Polskiego. Kościół posiada trzy nawy, transept oraz wyodrębnione prezbiterium, w którym przedstawiono postaci dwunastu apostołów. Projektantem wybudowanej w stylu neogotyckim świątyni był Ludwik Dihm. Wewnętrzne ściany kościoła zdobione są neogotycką polichromią.

Kaplica Jerozolimska Kaplica została wybudowana w drugiej połowie XVI w. przy zbiegu dzisiejszych ulic Grunwaldzkiej i Jagielloj. Jest to jeden z najstarszych zachowanych zabytków olsztyńskiej architektury. Obiekt został wzniesiony przy nieistniejącym dziś szpitalu św. Jerzego. Poświęcony jest kultowi Męki Pańskiej. Na cmentarzu znajdującym się niegdyś w pobliżu kaplicy grzebano ofiary epidemii. Kaplicę odwiedzali pielgrzymi udający się na odpusty do pobliskiego Gutkowa i Jonkowa. Kaplicę przebudowano w 1609 r. i ponownie odrestaurowano w 1775 r. W jej wnętrzu znajduje się ołtarz z krucyfiksem z postacią Chrystusa i dwoma krzyżami z ukrzyżowanymi łotrami. Obok kaplicy stoi krzyż, będący upamiętnieniem epidemii cholery z 1866 r. Obecnie teren kaplicy otoczony jest ozdobnym ogrodzeniem.

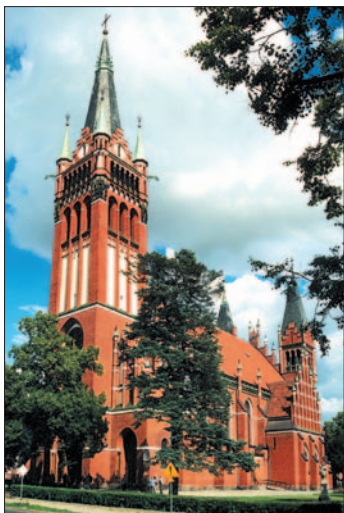
Kościół Ewangelicko-Augsburski

Kościół Garnizonowy Matki Boskiej Królowej Polski

Kaplica Jerozolimska

Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa

Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa

(ul. Mickiewicza 10). Kościół uznawany za jeden z najpiękniejszych przykładów neogotyku w północno-wschodniej Polsce. Prace przy jego wznoszeniu rozpoczęto w czerwcu 1901 r., a zakończono dwa lata później. Budowlę zaprojektował znany architekt Fritz Heitmann (podobnie jak m.in. kościół pw. św. Józefa na Zatorzu). Konsekracja świątyni miała miejsce 19 października 1903 r.

Kościół posiada trzy wieże. Najwyższa z nich liczy 83 m wysokości (jest o 2 m wyższa od wieży kościoła Mariackiego w Krakowie), kula zdobiąca jej szczyt ma średnicę 1,7 m. Sklepienie nawy głównej spoczywa na 10 ceglanych filarach. Do naw bocznych przylegają 2 kaplice: od północy pw. Matki Bożej, od południa pw. św. Józefa. Kościół jest murowa-

ny z czerwonej cegły, osadzony na kamiennej podmurówce z elementami zdobionymi z zielono glazurowej cegły i płytek. Dach pokrywają holenderskie dachówki, a wieże – łupki. Portal kościoła zdobi mozaika wykonana w 1908 r., która przedstawia Chrystusa jako Króla na złotym tle między symbolami czterech ewangelistów, oraz literami alfa i omega. Widnieje tam napis w języku łacińskim, który oznacza: „Połóż mnie jako pieczęć na sercu swoim”.

W witrażach po lewej stronie, umieszczone są wizerunki ojców Kościoła zachodniego, po prawej stronie natomiast, proroków Starego Testamentu.

W kaplicy św. Józefa malownicze witraże przedstawiają ucieczkę do Egiptu, oraz śmierć św. Józefa. W kaplicy chrzcielnej widnieją postacie św. Franciszka i św. Notryburgii. Okna na chórze ukazują narzędzia męki Pańskiej i symbole sakramentu ołtarza, czyli: kielich, hostię, pelikana i baranka. Polichromowany neogotycki ołtarz główny pochodzi z 1911 r. Do ciekawszych za- bytków ruchomych znajdujących się w kościele należą ołtarze boczne poświęcone św. Walentemu, Matce Boskiej Różańcowej, św. Józefowi i św. Antoniemu, a także neogotycka ambona i chrzcielnica.

Kościół św. Wawrzyńca w Gutkowie

(ul. Bałtycka 135). Jest młodszy jedynie od olsztyńskiej katedry, choć zdaniem niektórych historyków może to być nawet najstarszy kościół w Olsztynie. Wybudowany został pod koniec XIV w. w ówczesnej wsi Gutkowo, dziś dzielnicy Olsztyna. Pierwotnie był kościołem filialnym olsztyńskiej parafii św. Jakuba. Wzniesiony w stylu póź-

Kościół św. Wawrzyńca w Gutkowie

neogotyckim, na granitowym fundamencie. Jego wnętrza zdobi późnobarokowe wyposażenie.

Świątynia długi czas służyła trędowatym, którym nie wolno było wejść w obręb murów miejskich. Z tego czasu zachował się ślad po okienku w murze, przez które podawano chorym komunię. Ozdobą wie- ży jest fryz z terakotowych płytek przed-

stawiający kobiecie głowy i motywy roślinne. Z kościelnej wieży Napoleon Bonaparte miał podobno obserwować potyczkę wojsk francuskich i rosyjskich w pobliskim Jonkowie.

We wrześniu 2007 r. w kościele rozpoczęły się badania archeologiczne, które odkryły m.in. średniowieczne malowidła na ścianach. W dwóch blendach, czyli ślepych wnękach w kształcie okna znajdujących się koło ołtarza, konserwatorzy odkryli m.in. zarysy postaci świętego. Kolorowe obramowania pochodzące ze średniowiecza znajdują się także dookoła bocznych wnęk. Malowidła odkryte w Gutkowie ze względu na swoją kompletność i stan zachowania są niezwykle cenne. Na terenie Warmii zaledwie w kilku kościołach zachowały się ścienne malowidła z tego okresu, jednak najczęściej tylko w formie szczątkowej. Archeolodzy podczas prowadzenia prac natknęli się także na pochówek kobiety z dobrze zachowanymi elementami średniowiecznego ubioru.

Kościół Klasztorny Bernardynów (ul. Wyspiańskiego 5) – obecnie kościół parafialny pw. Chrystusa Króla i św. Franciszka. Jedyny historyczny kościół klasztorny w Olsztynie (przepis w akcie lokacyjnym Olsztyna skierowany przeciwko Krzyżakom spowodował, że w mieście przez ponad 600 lat nie osiedlił się żaden zakon). Wyróżnia się przede wszystkim swą bardzo nietypową dla miasta formą architektoniczną. Wzniesiony w latach 1926–1927 według projektu Augusta Feddersena otrzymał kształty nawiązujące do neoklasycyzmu. Świątynia zwraca uwagę monumentalnym, ślepym frontowym portykiem oraz opracowaniem elewacji bocznych z pilastrami wspierającymi gzyms wieńczący.

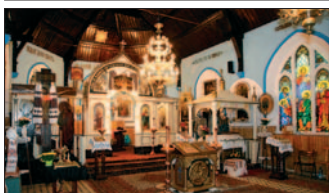
Kaplica cmentarna Ewangelicko-Augsburska

(al. Wojska Polskiego 38) – obecnie cerkiew prawosławna pw. Opieki Najświętszej Marii Panny. Wybudowana w latach 1903–1904 w stylu neogotyckim stanowi jedyną pozostałość tzw. nowego cmentarza ewangelickiego założonego w 1872 r. i czynnego do 1961 r. (ostatecznie zlikwidowanego w 1973 r.), w miejscu którego dziś znajduje się park.

Jest przykładem popularnej wówczas w Olsztynie drobnej architektury sakralnej. Spośród wznoszonych kaplic cmentarnych wyróżnia się wielkością.

Kościół Klasztorny Bernardynów

Kaplica cmentarna Ewangelicko-Augsburska

Pałac Archiprezbitera

PAŁACE, DWORY, WILLE

Pałacyk Archiprezbitera (ul. Staszica 5). Został wybudowany na początku XVIII stulecia w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła pw. św. Jakuba. Ten niewielki pałacyk zdecydowanie wyróżnia się na tle architektury Olsztyna wyważonymi późnobarokowymi formami współgrającymi z dodanymi na początku XX w. elementami secesyjnymi. Dziś siedziba arcybiskupa-seniora.

Muzeum Przyrody (ul. Metalowa 8). Powstały w 1903 r. pałac w Nagórkach jest przykładem wiejskiej rezydencji w granicach miasta. Jest usytuowany w rozległym parku, poza zwartym układem urbanistycznym.

Eklektyczny z leciutkim nalotem modnej wówczas secesji pałac łączy w harmonijną całość elementy i detale o różnorodnej stylistyce. Widzimy tu połączone w całość: mansardowy dach z wystawkami, wieloboczną wieżę nakrytą kopułą, szwajcarski ganek (ostatnio zrekonstruowany), sąsiadujące ze sobą okna różnego kształtu: prostokątne, prostokątne o zaokrąglonych górnych narożach, zamknięte łukiem pełnym i typowo secesyjne w kształcie półkola, arkadowy ganek z balkonem i balustradą oraz silnie wysunięte odcinki gzymsu nadokiennego zestawione

ze sztukatorskim ornamentem. Integralnym elementem zespołu pałacowego w Nagórkach jest budynek Wozowni. Stanowi on przykład reprezentacyjnej zabudowy gospodarczej. Podobnie jak pałac, łączy w sobie elementy o różnym pochodzeniu, tworząc z nich spójną architektonicznie całość.

Willa Hermeneau

Willa Bayer

Willa Bayer (ul. Szrajbera 1). Pałacykowata willa wybudowana została pod koniec XIX w. Odznacza się oryginalną urodą, na którą składa się mieszanka neorenesansu francuskiego i klimatu architektury rosyjskiej. Oba wzorce posługują się kontrastowymi zestawieniami kolorystycznymi ścian i detali. Nieklasyczna tynkowa dekoracja willi Bayer bliższa jest motywom rosyjskim, natomiast zamykająca perspektywę

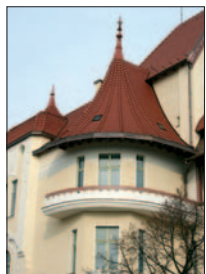

Muzeum Przyrody

ulicy Pieniężnego wieża jest charakterystycznym elementem neorenesansu francuskiego. Willa została niedawno gruntownie odrestaurowana. Obecnie znajduje się w niej oddział banku.

Willa Hermeneau (ul. Niepodległości 85). Willa Hermeneau wybudowana w latach 1900–1902 jest tzw. willą fabrykancką. Zwraca uwagę interesującym przenikaniem dwu brył: jedno- i dwukondygnacyjnej oraz ceglanym detałem na tynkowanych elewacjach i jedynymi w Olsztynie szczytami o konstrukcji ryglowej. Całość daje niebanalny efekt, przypominający nieco architekturę zdrojów. Budynek położony jest na niewielkiej posesji ze śladami dawnego ogrodu u zbiegu ulic Niepodległości i Kościuszki. Obecnie Dom Dziennego Pobytu Dziecka „Arka”.

Secesyjna willa (ul. Dąbrowszczaków 3). Jeden z najpiękniejszych w mieście, sztandarowy dla olsztyńskiej secesji budynek zwraca uwagę oryginalną, harmonijną bryłą oraz delikatnym, oszczędnie stosowanym secesyjnym ornamentem. Willa powstała w 1907 r. Wartość architektoniczną budynku podnosi dobry stan zachowania, a zwłaszcza niemal kompletna oryginalna dekoracja wnętrza, składająca się z secesyjnych glazurowanych kafli, witraży i drewnianych balustrad. Obecnie nowa siedziba MOK-u.

Secesyjna willa

Dom „Gazety Olsztyńskiej”

ŚLADAMI POLSKOŚCI

Dom „Gazety Olsztyńskiej” (pl. Targ Rybny 1). Dom „Gazety Olsztyńskiej” to obecnie muzeum znajdujące się na Targu Rybnym na Starym Mieście. Siedzibę muzeum stanowi zrekonstruowany budynek, w którym w latach 1920–1939 mieściła się redakcja i drukarnia „Gazety Olsztyńskiej”. Znajdują się tam zbiory i ekspozycje dotyczące przede wszystkim historii miasta. Szczególnie wyeksponowane są treści związane z tradycją polskiej prasy na Warmii i Mazurach. Dom „Gazety Olsztyńskiej” jest oddziałem Muzeum Warmii i Mazur.

Dom Polski (ul. Partyzantów 87). Zewnętrzne fasady tego zrekonstruowanego budynku są wier-
ną kopią stojącego tu do lat 70. XX w. Domu Polskiego, który został zakupiony w 1919 r. na potrzeby

Dom Polski, obecnie siedziba Ośrodka Badań Naukowych i fragment jego elewacji

biura Polskiego Komitetu Plebiscytowego. Ten bardzo ładny architektonicznie, eklektyczny budynek zasługuje na uwagę przede wszystkim ze względu na związane z nim fakty historyczne. Do 1939 r. gmach mieścił polskie instytucje działające na Warmii, m.in. szkołę, bibliotekę i bank. Jednocześnie pełnił funkcję hotelu. Fasad budynku wykorzystuje formy wywodzące się z architektury klasycznej, współgra stylistycznie z XIX-wiecznym otoczeniem architektonicznym. W 1970 r. budowlę uznano za „Pomnik Bojowników o Polskość Warmii i Mazur” i przekazano na siedzibę Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego. Po wyburzeniu ze względów bezpieczeństwa w latach 70., zrekonstruowano go w latach 1980–1982.

Budynek Konsulatu Polskiego ➤ (pl. Konsulatu Polskiego 5).

Wybudowana w 1910 r. kamienica jest jednym z niewielu w Olsztynie przykładów dużej kamienicy secesyjnej. Odnacza się rozbudowaną, wieloczołową kompozycją elewacji oraz bogatą dekoracją o motywach roślinno-geometrycznych.

W okresie międzywojennym w gmachu tym mieścił się Konsulat Polski, którym w latach 1920–1939 kierowali wybitni polscy dyplomaci: Zenon Lewandowski, Czesław Andrycz, książę Henryk Korybut Woroniecki, Karol Ripa, Filip Zawada, Józef Giebertowski, Antoni Zalewski i Bohdan Jałowiecki.

Obecnie w kamienicy, oprócz lokali mieszkalnych, mieści się siedziba Towarzystwa Miłośników Olsztyna.

Budynek Konsulatu Polskiego

Pomnik św. Jakuba

Ozdobny bruk Targu Rybnego

Tablica upamiętniająca ostatniego konsula RP zamordowanego w obozie zagłady

Wiadukt kolejowy na Łynie

ZABYTKI TECHNIKI

Wiadukty kolejowe na Łynie ➤ Zespół dwóch wiaduktów kolejowych jest jedyną tego typu budowlą w mieście. Znajduje się w pobliżu ulic Artyleryjskiej, Żarskiej i Wyzwolenia. Jest to jedyne miejsce w Olsztynie, gdzie Łyna przecina się z trakcją kolejową.

Pierwszy most (północny) powstał w latach 1872–1873. W tym czasie uruchomiono połączenia kolejowe prowadzące z Olsztyna do Czerwonki i Ostródy. W 1892 r. wybudowano bliźniaczy wiadukt (południowy). Wiadukty zostały wpisane na listę zabytków architektury w 1977 r.

Wieża ciśnień ➤ (ul. Żołnierska 13). Ta czysto użytkowa budowla jest jednym z bardziej reprezentacyjnych przykładów budownictwa przemysłowego w Olsztynie. Powstała w 1897 r. Zwraca uwagę swymi niezablonowymi, oryginalnymi kształtami z arkadową koroną zbiornika, przypominającą machikufy średniowiecznego zamku.

Dawna wieża ciśnień jest obecnie siedzibą Obserwatorium Astronomicznego

Elektrownia na Łynie ➤ (ujście Wadąga do Łyny, zjazd w lewo od al. Wojska Polskiego). W pierwszym dziesięcioleciu XX w. w Olsztynie prężnie rozwijały się firmy zajmujące się produkcją energii elektrycznej. W 1903 r. postanowiono o rozpoczęciu budowy hydroelektrowni u ujścia Wadąga do Łyny. Inwestycję tą wiązano m.in. z planowym rozwojem komunikacji. 14 grudnia 1907 r. uruchomiono hydrozespół „Alle” zasilający elektryczną trakcję tramwajową, a w latach późniejszych także trolejbusy (pierwsze olsztyńskie tramwaje ruszyły 14 grudnia 1907 r., a trolejbusy 1 września 1939 r.). Od ponad stu lat elektrownia nadal służy olsztyńszczanom. Obok nowoczesnego turbozespołu z lat 90., znajdują się w niej dwa hydrozespoły z 1927 r. z turbiną firm Kaplan-Voith i generatorem Siemens. Działa tyl-

Elektrownia wodna na Łynie

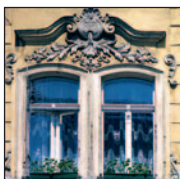
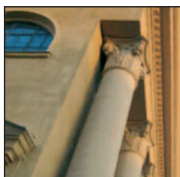
ko jeden, drugi stanowi obiekt muzealny. Dla zorganizowanych grup istnieje możliwość zwiedzenia elektrowni po uprzednim uzgodnieniu (10-373 Wadąg 6B, tel. 089 513 56 98).

Najstarsza winda (pl. Jana Pawła II 2/3). Zabytkowa winda znajduje się w budynku Książnicy Polskiej przy pl. Jana Pawła II, naprzeciw Nowego Ratusza. To jedna z najstarszych w Europie i prawdopodobnie najstarsza w Polsce czynna winda osobowa. Brak jest dokumentów na temat jej zamontowania, ale obiekt, w którym funkcjonuje powstał w latach 1910–1912. Można więc wnioskować, że winda jest równie stara jak sama kamienica. Winda służyła pierwotnie lokatorom eleganckich mieszkań usytuowanych na piętrach.

Producent windy nie jest znany, ale jej maszynownię wykonała niemiecka firma C. Herram-Findeisen z Chemnitz. Do napędu windy zastosowano silnik elektryczny Danziger-Werft. Po awarii systemu napędowego (w połowie lat 60.) dźwig wyłączono z ruchu. Ze względu na wiek wpisano go w 1991 r. do rejestru zabytków. Po renowacji w 2000 r. ruszył na nowo, ale ze względu na obowiązujące wymogi bezpieczeństwa zastosowano nowoczesną maszynownię i nową klatkę dźwigową. Z dawnej windy pozostała jedynie zabytkowa obudowa szybu. Jej secesyjny fronton ozdobiony jest motywami roślinnymi. Winda ma różną wysokość na poszczególnych piętrach: najwyższą na parterze (4,16 m), a najniższą na III piętrze (3,15 m). Pozostawiono także, w charakterze eksponatu muzealnego, dawną maszynownię, którą zwiedzający zobaczyć mogą przez przeszkloną ścianę na IV piętrze.

*Zabytkowa
winda w budynku
Książnicy Polskiej*

Urząd Miasta Olsztyn
Wydział Kultury, Promocji
i Turystyki
10-101 Olsztyn,
pl. Jana Pawła II 1,
tel. (fax) 089 534 99 11,
www.olsztyn.eu
e-mail:
promocja@olsztyn.eu

Tekst: Grzegorz Adamowicz
Zdjęcia: archiwum Urzędu Miasta – M. Wieliczko,
Zdzisław Skóra, Monika Skóra, R. Czerwiński
Opracowanie graficzne: Pracownia Wydawnicza
ElSet, Olsztyn, e-mail: elset@elset.pl
Druk: Zakład Poligraficzny Spręcograf